

Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu
Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport

Leefstijlmonitor Jaarrapportage 2020 December 2020

RIVM

5.1.2e	5.1.2e	5.1.2e
5.1.2e	5.1.2e	

Centrum Voeding, Preventie en
Zorg

A. van Leeuwenhoeklaan 9
3721 MA Bilthoven
Postbus 1
3720 BA Bilthoven
www.rivm.nl

T 5.1.2e
F
info@rivm.nl

Auteur

5.1.2e 1.2 5.1.2e
5.1.2e 5.1.2e

T 5.1.2e

Deze interne jaarrapportage is verricht in opdracht en ten laste van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport in het kader van project V/060024/20, Leefstijlmonitor 2020

Inleiding

In dit overzicht staan de belangrijkste activiteiten beschreven die in 2020 zijn uitgevoerd in het kader van de Leefstijlmonitor. De Leefstijlmonitor is een samenwerkingsproject van het Trimbos Instituut, Rutgers, SOA-AIDS Nederland, Pharos, VeiligheidNL, Voedingscentrum, CBS, GGD GHOR NL, en het RIVM (de consortiumpartijen).

De Leefstijlmonitor levert dé cijfers op het gebied van leefstijl in Nederland. Er wordt daarbij onderscheid gemaakt tussen kerncijfers die jaarlijks of in sommige gevallen tweejaarlijks verschijnen en aanvullende modules die verdiepende informatie opleveren.

Het was een bewogen jaar voor de consortiumpartijen door de coronacrisis. De crisis had invloed op de dataverzamelingen en leidde tot extra onderzoeken zoals terug te lezen in deze jaarrapportage.

De indeling van de jaarrapportage komt overeen met die van de offerte Leefstijlmonitor 2020-2022 (V/060024/20). Deze jaarrapportage wordt afgesloten met een beschouwing op de activiteiten van de afgelopen periode en een vooruitblik naar 2021.

Afstemming onderzoeksdesign

Vragenlijsten 2020 en 2021

Vanwege de coronacrisis heeft het CBS in afstemming met de consortiumpartijen vragen over corona en veranderingen in leefstijl opgenomen in de Gezondheidsenquête 2020 tijdens de maanden augustus tot en met december. Komend jaar verwachten we hier resultaten van. Omdat de maatregelen zo lang aanhouden worden deze vraagstellingen niet allemaal in de Gezondheidsenquête 2021 opgenomen. Wel worden er vragen gesteld over of iemand corona heeft gehad en of zij bereid zijn zich te laten vaccineren.

Bij de Gezondheidsenquête 2021 zijn dit jaar de vraagstellingen over leefstijl in samenwerking met Pharos aangepast, zodat deze beter te begrijpen zijn (B1 niveau). Omdat VeiligheidNL niet alle informatie uit de Gezondheidsenquête volledig benutte, zijn voor het thema ongevallen grotere aanpassingen in de vraagstellingen gedaan. De vragen zijn gereduceerd tot een algemene vraag of mensen een ongeval hebben gehad dat heeft geleid tot letsel in de verschillende domeinen.

In de aanvullende module 'bewegen en ongevallen' 2021 zijn de vragen die overeenkomen met de Gezondheidsenquête ook op taalgebruik aangepast. Daarnaast zijn vragen toegevoegd, zoals vragen over het gebruik van de elektrische fiets die in de vorige versie van 2019 niet zaten. Ook zijn er vragen meegenomen over corona: of iemand corona heeft gehad, de invloed van coronacrisis op bewegen en beeldscherm gebruik en de impact van corona op zorggebruik (huisarts, tandarts, fysiotherapie, specialist, thuiszorg).

Doelgroepgerichte benadering Gezondheidsenquête 2021 optimaliseren

Dit jaar is de discussie over het optimaliseren van de doelgroepgerichte benadering verder gevoerd tussen betrokken partijen. Het CBS heeft in samenwerking met het RIVM en Trimbos Instituut in een notitie¹ voor het ministerie van VWS drie opties van onderzoekdesigns en de daarbij horende voor- en nadelen beschreven. De drie designs zijn 1) optimale doelgroepenbenadering, 2) minimaal 20% huis-aan-huis herbenadering en 3) design zoals in 2020. In het kort, van de drie designs zijn bij het design met de optimale doelgroepenbenadering de kosten van het veldwerk het laagst doordat er minder huis-aan-huiswaarnemingen worden uitgevoerd. Daarnaast lijkt de samenstelling van de deelnemersgroep het meest op de verdeling in de steekproef qua leeftijd, migratieachtergrond en inkomen. Bij dit design hebben de methodebreuken de grootste impact op prevalentiecijfers voor de thema's roken, alcohol en bewegen. Bij een design zoals in 2020 zijn de kosten van het veldwerk het hoogst door meer huis-aan-huiswaarnemingen en lijkt de samenstelling van de deelnemersgroep het minst op die in de steekproef. Bij dit design zijn er geen statistisch significante methodebreuken. Het design met minimaal 20% herbenadering is een middenweg op alle aspecten.

Het ministerie van VWS heeft in overleg met het CBS gekozen voor het optimale doelgroepenbenadering design. Komend jaar zal een document geschreven worden om de wijzigingen in methodiek en het daarbij horende effect op de cijfers te beschrijven. Ook zal er met de betrokken partijen overlegd moeten worden hoe er wordt gecommuniceerd over de trendbreuken die in verschillende producten voor VWS zichtbaar zullen worden. Dit zal meerwerk opleveren ten aanzien van de reguliere oplevering van deze producten, zoals bijvoorbeeld bij het berekenen van de impact van de maatregelen van het preventieakkoord.

Doelgroepgerichte benadering aanvullende module 'bewegen en ongevallen' 2021

Zoals hieronder bij 'Uitvoering dataverzameling door CBS 2020' beschreven zijn de huis-aan-huiswaarnemingen weggevallen in de periode maart tot september vanwege de corona maatregelen. Hierdoor is er budget vrijgekomen van ongeveer 77.000 euro.

In overleg met de opdrachtgever en de inhoudelijke partijen is besloten dat een deel van het budget wordt besteed aan extra huis-aan-huiswaarnemingen in het steekproefontwerp van de aanvullende modules 'bewegen en ongevallen' 2021 en 'middelen' 2022 om de representativiteit van de respons van beide onderzoeken te verbeteren. Omdat er behoefte is om te achterhalen wat het effect is van het ophogen van huis-aan-huiswaarnemingen op de respons en uitkomsten is besproken dat het overige deel van het overgebleven budget besteed kan worden aan dergelijke analyses.

¹ Notitie 'Aanpassing doelgroepenbenadering Gezondheidsenquête', 5.1.2e Bruggink (CBS), Suzanne van der Doef (CBS)

Uitvoering dataverzameling door CBS 2020

In 2020 zijn bij de Gezondheidsenquête en aanvullende module 'middelen' doelgroepgerichte benaderingen ingezet. Hoeveel mensen binnen een bepaalde doelgroep (gedefinieerd op basis van achtergrondkenmerken) herbenaderd moesten worden via telefonische of huis-aan-huiswaarnemingen werd berekend aan de hand van responskansen van doelgroepen op de verschillende waarnemingsmethoden (internet, telefonische, en huis-aan-huiswaarnemingen). Hoeveel mensen er herbenaderd moesten worden per doelgroep en per waarnemingsmethode werd vastgelegd in een steekproefontwerp.

Door corona zijn in 2020 de dataverzamelingen van de Gezondheidsenquête en Aanvullende module 'middelen' anders gelopen dan gepland. De verwachte respons van beide onderzoeken is daarom een paar honderd respondenten lager dan de beoogde 9.500 in de Gezondheidsenquête en 10.000 in de aanvullende module 'middelen'.

Van maart tot en met augustus konden geen huis-aan-huiswaarnemingen worden gedaan. Vanaf september was dit wel weer mogelijk. In de periode dat er geen huis-aan-huiswaarnemingen mogelijk waren kregen mensen die normaal gesproken via huis-aan-huiswaarnemingen herbenaderd zouden worden een extra brief thuisgestuurd met de vraag om alsnog via internet deel te nemen bij beide onderzoeken. Bij de aanvullende module 'middelen' is deze strategie ingezet van maart tot en met mei. In de periode juni tot en met augustus zijn mensen indien mogelijk herbenaderd via de telefoon en anders kregen ze een extra brief thuisgestuurd met de vraag om via internet mee te doen (oorspronkelijk strategie). Vanwege achterblijvende respons zijn daarnaast van juli tot en met december het aantal uit te nodigen mensen en het aantal telefonische herbenaderingen verhoogd.

In oktober bleek dat er in zowel de Gezondheidsenquête als in de aanvullende module 'middelen' een fout zat in het steekproefontwerp. Uit analyses van het CBS bleek dat de fout in de Gezondheidsenquête relatief kleine gevolgen had, zeker in vergelijking met de consequenties die de corona maatregelen hadden op de dataverzameling van de Gezondheidsenquête. Het CBS verwacht het uitvallen van de huis-aan-huiswaarnemingen en deze fout goed op te kunnen lossen met een weegmodel (omdat er een lange reeks is van Gezondheidsenquêtes waarbij internetwaarnemingen en huis-aan-huiswaarnemingen zijn ingezet).

Bij de aanvullende module 'middelen' had de fout grotere consequenties voor de respons. Analyses van het CBS toonden dat er meer mensen uit de 'makkelijk te bereiken' groepen en dat er juist minder mensen uit de 'moeilijk te bereiken' groepen geïnccludeerd zijn. Komend jaar wordt met het Trimbos Instituut en het CBS bekeken hoe de cijfers van de aanvullende module 'middelen' gebruikt kunnen worden, of dat er extra duiding nodig is. Om te compenseren voor deze fout en het wegvallen van de huis-aan-huiswaarnemingen kan niet zoals bij de

Gezondheidsenquête een weegmodel worden toegepast om het op te lossen. De reden hiervoor is onder andere dat de aanvullende module 'middelen' nog niet zo lang loopt als de Gezondheidsenquête.

In de discussies met CBS om de respons te verhogen en om de fouten in de doelgroepgerichte benadering van de aanvullende module op te lossen bleek het CBS niet direct met oplossingen te (kunnen) komen.

Ook is dit jaar gebleken uit gesprekken met de inhoudelijke partijen dat de aanvullende modules niet volledig de informatiebehoefte dekken, o.a. voor drugs en sportblessures. Komend jaar zal hierover doorgesproken worden en zal geëvalueerd worden of de aanvullende modules anders ingestoken dienen te worden.

Databeheer en – gebruik

CBS maatwerk

Om alle websites van het RIVM² en van de andere consortiumpartijen tegelijk met de CBS Statline tabellen te updaten heeft het CBS vroegtijdig maatwerktabellen geleverd aan het RIVM. Het updaten van de Statline tabellen komt namelijk eerder dan dat de bestanden van de Gezondheidsenquête geleverd kunnen worden. Alle partijen hebben na aanlevering van de maatwerktabellen op het juiste moment hun websites geüpdatet met de prevalentiecijfers van de Gezondheidsenquête.

CBS databestanden

Het CBS heeft volgens afspraak de bestanden van de Gezondheidsenquête 2019 en de aanvullende module 'bewegen en ongevallen' 2019 aan het RIVM, vanuit de rol 'Coördinator Leefstijlmonitor', verstrekt. Het RIVM heeft de data van de Gezondheidsenquête bewerkt en het bestand verspreid onder de consortiumpartijen. Dit jaar is de opschoonprocedure van de bewegingsvariabelen voor het eerst door de 'Coördinator netwerk kernindicatoren Sport en Bewegen (RIVM)' gedaan. Dat wil zeggen dat zij de bewegingsvariabelen hebben bewerkt voor een inhoudelijke verbetering van de berekening van de indicatoren. Hierbij leverde het CBS de bewegingsvariabelen aan het RIVM, die vervolgens de variabelen bewerkte en deze terugstuurde aan het CBS. Dit proces verliep nog wat moeizaam. Voor 2021 is een draaiboek gemaakt om het proces beter te stroomlijnen.

Ook is dit jaar door de 'Coördinator netwerk kernindicatoren Sport en Bewegen (RIVM)' in samenwerking met VeiligheidNL gewerkt aan het berekenen van de indicator Blessurerisico. Voorheen berekende VeiligheidNL dit buiten het databestand, en was deze indicator niet standaard beschikbaar voor iedereen. Nu heeft het RIVM een methode ontwikkeld waardoor deze indicator wel in het bestand berekend kan worden en beschikbaar is voor iedereen. Dit wordt in 2021 toegepast in

² staatvenz.nl, volksgezondheidszorg.info (VZinfo), sportenbewegenincijfers.nl en leefstijlmonitor.nl

de opschoonprocedure door het 'Coördinator netwerk kernindicatoren Sport en Bewegen (RIVM)' en VeiligheidNL.

VeiligheidNL en de 'Coördinator netwerk kernindicatoren Sport en Bewegen (RIVM)' hebben het databestand van de aanvullende module geschoond en terug gestuurd naar het RIVM. Het CBS heeft het bestand in de Remote Access omgeving beschikbaar gesteld. Ook is het beveiligde bestand die derden kunnen aanvragen opgeleverd.

Data-aanvragen

Bij het RIVM is een aantal data-aanvragen ingediend door RIVM-collega's en door het Mulier Instituut van het 'netwerk Kernindicatoren Sport en Bewegen'. Deze aanvragen zijn, indien van toepassing, voorgelegd aan de relevante thema-instituten. Na ondertekening van een geheimhoudingsverklaring zijn de bestanden verstrekt. De verzoeken gingen over cijfers met betrekking tot ongeplande zwangerschappen, BMI gegevens voor de doorrekening van de impact van overheidsinterventies op gezondheid en milieu, verdiepende analyses op trends en naar Sociaaleconomische Gezondheidsverschillen voor de website VZinfo, en verschillende analyses op het thema sport en bewegen door het Mulier Instituut.

Dit jaar is de procedure van datalevering aan het Mulier Instituut aangescherpt. Het Mulier-Instituut zal per onderzoeksvraag een aanvraag indienen waardoor goede afstemming en samenwerking met de 'Coördinator netwerk kernindicatoren Sport en Bewegen (RIVM)' wordt gewaarborgd.

Bij het CBS is een aanvraag ingediend voor het remote access bestand van de aanvullende module 'bewegen en ongevallen' 2017 en de Gezondheidsenquête 2017 voor het doen van onderzoek naar onder andere sociaal economische verschillen in leefstijlfactoren.

Voeding

In de Leefstijlmonitor worden de Gezondheidsenquête en de Voedselconsumptiepeiling (VCP) gebruikt als bronnen voor cijfers over voeding. Welke bron het kerncijfer voor de StaatVenZ aanlevert is nog onder discussie. Begin 2021 zal er vanuit de StaatVenZ met VWS worden gesproken over het kerncijfer van voeding.

Stagiaire

Dit jaar heeft een stagiaire gewerkt aan het analyseren van clusters op basis van alle leefstijlfactoren verzameld in de Gezondheidsenquête in samenwerking met het Consortium. Acht clusters waren te onderscheiden waarin geen, matig en verhoogde risicofactoren voorkwamen. De gevonden clusters kwamen grotendeels overeen met clusters uit eerdere onderzoeken. De verdeling in sociodemografische kenmerken binnen de meeste clusters verschilde niet ten opzichte van de totale onderzoeksgroep. Echter, een paar clusters lieten wel verschillen zien, zoals bij het cluster waarin alle risicofactoren samenkwamen. In dit cluster zaten relatief meer jonge mensen, meer mannen en meer

studenten en woonden zij vaker in stedelijke gebieden ten opzichte van de totale onderzoeksgroep. Dit is de eerste stap om naar alle leefstijlfactoren in samenhang met elkaar te kijken. Komend jaar wordt hier een vervolg aan gegeven en wordt bestudeerd of deze clusters veranderen over tijd, en of er een verband is met mentale gezondheid.

Coördinatie publicaties

In 2020 zijn ruim 30 publicaties verschenen op basis van de verschillende bronnen binnen de Leefstijlmonitor. Het gaat om factsheets, rapporten, nieuwsberichten en cijfers en teksten op websites. Alle publicaties staan beschreven in 'Publicatiekalender 2020' op www.samenwerkruimten.nl.

Dit jaar zijn de publicaties goed onderling afgestemd, hoewel dat in een enkel geval wel extra interventie gevraagd heeft. Het Trimbos Instituut zou uitkomen met een bericht over het PEILstationsonderzoek Scholieren en GGD GHOR NL met een bericht over de Gezondheidsmonitor Jeugd. Beide partijen vonden dat er niet goed met elkaar werd afgestemd. Vanuit het RIVM is gefaciliteerd om samen op te trekken in het maken van één nieuwsbericht. Dit resulteerde in een goed afgestemd bericht over roken en alcoholgebruik.

Dit jaar hebben verschillende partijen gepubliceerd op hun thema, of meerder thema's, in relatie tot corona. Dit is over het algemeen gedaan op basis van dataverzamelingen die buiten de Leefstijlmonitor vallen. Alleen het CBS heeft de Gezondheidsenquête data van 2020 gebruikt om kwartaalcijfers te publiceren. Deze kwartaalcijfers zijn vervolgens vergeleken met die van de jaren ervoor om iets te zeggen over veranderingen in roken, alcohol en overgewicht in relatie tot de corona maatregelen. Er bleken nauwelijks veranderingen te zien te zijn.

Samenwerking consortium

Consortiumbijeenkomsten

Het consortium van de Leefstijlmonitor is in 2020 twee keer digitaal bij elkaar gekomen, waarin procesmatige en inhoudelijk thema's zijn besproken. Tijdens de eerste bijeenkomst kwam de inhoudelijk bijdrage van het Trimbos Instituut over het PEILstationsonderzoek Scholieren en de AVG. In de tweede bijeenkomst zijn voor dit jaar de verschillende activiteiten met betrekking tot corona besproken. Een belangrijk punt op de agenda van beide bijeenkomsten was het convenant. Deze is geüpdatet voor wat betreft de afspraken rondom data-aanvragen en publicatieregels met als doel de samenwerking en afstemming te bevorderen. Tijdens de laatste vergadering zijn werkgroepen opgesteld om in 2021 te gaan werken aan twee punten uit het ambitiedocument. Namelijk, de zichtbaarheid van de Leefstijlmonitor en het bereiken van moeilijk deelnemende groepen.

Overige overleggen

Dit jaar hebben veel overleggen plaatsgevonden tussen het Trimbos Instituut, CBS en RIVM vanwege de optimalisatie van de

doelgroepgerichte benadering van de Gezondheidsenquête en vanwege de knelpunten rondom de dataverzameling van de aanvullende module 'middelen'. Ondanks dat dit geen makkelijke overleggen zijn vanwege verschillen van inzicht, lijken de partijen elkaar steeds beter te vinden.

Ook zijn er meerdere gesprekken geweest tussen het CBS, RIVM (coördinator Leefstijlmonitor en Centrum infectieziektebestrijding), Rutgers en SOA Aids Nederland over de uitvoering van 'Seks onder je 25ste'. De uitvraag is een logistieke uitdaging, omdat er allerlei specifieke wensen zijn. Daarnaast willen de GGD'en ophogingen van het aantal deelnemers in de regio voor regionale en lokale cijfers. Knelpunten rondom de uitvoering door het CBS zijn de uitvraagmethode, steekproeftrekking (via scholen en BRP) en inzet van incentives om de jongere doelgroep te bereiken. In 2021 zal hier verder over worden doorgesproken en zal besloten worden of CBS de uitvoering zal doen, of dat er voor een ander bureau wordt gekozen.

Website(s)

www.leefstijlmonitor.nl

Op www.leefstijlmonitor.nl is algemene informatie te vinden over de Leefstijlmonitor.

De landingspagina met cijfers is geüpdatet met nieuwe cijfers van de Gezondheidsenquête, aanvullende module 'bewegen en ongevallen', en PEIL uit 2019 en de VCP 2012-2016. Op dit moment wordt gewerkt aan het maken van RIVM Statline tabellen die de PDF's met meer gedetailleerde cijfers gaan vervangen.

Op de pagina 'Onderzoeksbeschrijvingen Leefstijlmonitor' is de informatie over de aanvullende modules 'bewegen en ongevallen' en 'middelen' geüpdatet.

www.samenwerkruimten.nl

Op www.samenwerkruimten.nl zijn de documenten die dit jaar zijn besproken tijdens de bijeenkomsten, zoals het ambitiesdocument, notulen en presentaties toegevoegd.

Beschouwing en vooruitblik

Het jaar 2020 was een afwijkend jaar door de impact die de corona-epidemie had (en heeft) op de methoden van uitvoering van de werkzaamheden. Er waren uitdagingen ten aanzien van dataverzamelingen en samenwerking, omdat alles digitaal moest. Aan de andere kant bood het ook weer kansen voor andere vormen van samenwerking en is kennis opgedaan door het blijven monitoren van gedrag tijdens deze crisis en te reflecteren op de huidige methoden van dataverzamelingen. Ondanks alles is er veel samengewerkt door de consortiumpartijen. Dit blijkt uit de herziene formulering van de vragen over leefstijl in de Gezondheidsenquête waarbij Pharos de lead had, de discussies over de doelgroepgerichte benadering en methoden van data

verzamelen, en het updaten en verbeteren van het convenant. Ook zijn er analyses gedaan waarbij alle leefstijlfactoren samenkomen. Dit is een eerste stap in het overstijgend kijken naar de verschillende leefstijlfactoren vanuit het consortium.

Komend jaar wordt hier verder aan gewerkt en wordt gestreefd naar een publicatie over de veranderingen van de leefstijlclusters in de tijd, en de samenhang met mentale gezondheid. Ook wordt er een Nederlands en eventueel Engelstalig artikel geschreven om de Leefstijlmonitor meer zichtbaar te maken. Het vergroten van de zichtbaarheid van de Leefstijlmonitor is één van de ambities van het consortium. Voor deze ambitie zal ook een plan van aanpak worden uitgewerkt om hierop verdere stappen te nemen. In 2021 zal één van de andere ambities ook verder worden opgepakt, namelijk het beter includeren van moeilijk bereikbare groepen in de dataverzamelingen.

Aandachtspunten voor komend jaar zijn de duiding van de cijfers op basis van de dataverzamelingen uit 2020 vanwege corona en het voorbereiden van de duiding van de cijfers op basis van de Gezondheidsenquête 2021 vanwege de methodebreuk. Een ander aandachtspunt is de invulling van de aanvullende modules verzameld door het CBS vanwege de kanttekeningen die zijn geplaatst bij de gehanteerde werkwijze (weinig flexibiliteit, niet volledig aansluitend bij de informatiebehoefte van sommige thema's). Komend jaar zal worden geëvalueerd of deze dataverzamelingen anders ingericht dienen te worden.

In 2021 zal corona nog steeds een rol spelen in het werk voor de Leefstijlmonitor. Er zullen (weer) analyses worden gedaan met betrekking tot leefstijl, gezondheid en corona op basis van data uit de Leefstijlmonitor 2020 of nieuw verzamelde data. Ook zullen dataverzamelingen wellicht door aanhoudende coronamaatregelen opnieuw anders verzameld moeten worden dan gepland. De consortiumpartijen zullen elkaar daarin blijven opzoeken om ervaringen uit te wisselen en borg te staan voor een goede data-inwinning.